



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Edwina Månsson

Lekmäns delaktighet i rättskipningen

- En utredning av argumenten för och emot det svenska nämndemannasystemet
ur ett rättsutvecklingsperspektiv

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: HT 2017

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	3
SUMMARY.....	4
FÖRKORTNINGAR	5
1. INLEDNING.....	6
1.1 BAKGRUND.....	6
1.2 ÖVERGRIPANDE SYFTE.....	7
1.3 FRÅGESTÄLLNINGAR.....	7
1.4 METOD OCH MATERIAL.....	7
1.5 AVGRÄNSNING	8
1.6 FORSKNINGSLÄGE	9
2. NÄMNDEMANNASYSTEMET	10
2.1 ETT HISTORISKT PERSPEKTIV PÅ NÄMNDEMANNASYSTEMET.....	10
2.2 DAGENS NÄMNDEMANNASYSTEM	12
2.2.1 Rekrytering, val och lämplighet	13
2.2.2 Utbildning.....	15
3. BEGREPPET RÄTTSSÄKERHET	16
4. FÖR OCH EMOT NÄMNDEMANNASYSTEMET	17
4.1 ARGUMENT FÖR NÄMNDEMANNASYSTEMET	17
4.1.1 Legitimitet och förtroende för rättskipningen	18
4.1.2 Demokratisk insyn och kontroll.....	18
4.1.3 Bredare livserfarenhet.....	19
4.1.4 Spärr mot teknokrati.....	20
4.1.5 Pedagogiska skäl	20
4.1.6 Lägre kostnader.....	21
4.2 ARGUMENT MOT NÄMNDEMANNASYSTEMET	21
4.2.1 Brist på juridisk kunskap.....	21
4.2.2 Risk för subjektivt dömande.....	22
4.2.3 Risk för politiskt dömande	22
4.2.4 Sämre eller ingen metodutveckling	23
4.2.5 Lägre effektivitet.....	23
5. ANALYS	24
5.1 DET HISTORISKA PERSPEKTIVET SAMT DAGENS NÄMNDEMANNASYSTEM.....	24

5.2 DE MÅNGA ARGUMENTEN	25
5.3 AVSLUTANDE SYNPUNKTER.....	27
6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	29
6.1 KÄLLOR.....	29
6.2 LITTERATUR	30

Sammanfattning

Förekomsten av juridiskt skolade som ett inslag i den dömande verksamheten, är ett fenomen som existerar världen över. I Sverige har institutionen med s.k. *nämndemän* länge varit en del av rättssystemet. Dess rötter härstammar från det medeltida samhället, men systemet har under åren modifierats flertalet gånger och inflytandet på rättskipningen har varierat. Det huvudsakliga syftet och dess viktigaste funktion har dock uteslutande varit möjligheten till medborgarinflytande och demokratisk kontroll. Systemet har kunnat begränsa domstolarnas maktutövning gentemot folket. I tingsrätt består rätten i regel av tre nämndemän och en juridiskt skolad ordförande. Allas röster väger lika tungt i rättssalen, vilket är en följd av den rösträttsreform som infördes 1983.

Det finns åtskilliga argument som talar både för och emot nämndemannasystemet. Bland annat framhävs kritik mot att juridiskt okunniga deltar i rättskipningen, men intresset och vikten av medborgarnas inflytande och insyn i den dömande verksamheten korrelerar som en fördel. Systemet har under åren genomgått flera reformationer, bland annat kring hur valet av nämndemän ska gå till, vilka krav som ställs på att personen är lämplig för uppdraget och hur många ledamöter nämnden ska bestå av. Eftersom systemets långa historia i våra svenska domstolar är av stor vikt för förståelsen kring motiven bakom, är en stor del av uppsatsen en historisk tillbakablick på dess framväxt och utveckling. Efter redogörelsen kring systemets bakgrund, följer en beskrivning av dagens nämndemannasystem. Avslutningsvis kommer flera av de viktigaste argumenten för och emot nämndemannasystemet beskrivas och analyseras.

De argument som förespråkar nämndemannasystemets avskaffande, framstår många gånger som svaga och utan egentlig tyngd. Frågan är om det verkligen är tillräckligt att motivera systemets avskaffande, genom att enbart peka på mindre brister i systemet. Kan det i själva verket vara så att argumenten mot systemet gömmer vissa bakomliggande motiv? Uppsatsens huvudsakliga syfte är att försöka bemöta kritiken mot systemet och utreda om den har någon tyngd, eller om fördelarna med systemet helt enkelt är så värdefulla att nämndens avskaffande inte kan motiveras.

Summary

The presence of non-judicially educated in courts is a recurring phenomenon all over the world. In Sweden, the institution with lay judges (in Sweden; *nämndemän*) has a long history in the judiciary. It originates from the medieval era, but has over the years been modified several times and the institution's influence over the administration of justice has varied over the years. However, the purpose and function behind the institution has throughout history been to include the influence from citizens, and to uphold democratic control over the courts. The presence of lay judges has made it possible to scrutinize the exercise of power by the courts. The district court generally consists of three lay judges and one legally educated president. All parties have one vote each in the court room, a rule that originates from a voting reform introduced in 1983.

There are several arguments for and against the panel of lay judges. For example, criticism has been brought forward on the fact that non-judicially educated are a part of the adjudication. However, the public interest of insight and influence serves as a corresponding advantage. The institution has been through many reforms during the years, including; how the election of lay judges should be executed, what requirements that are imposed on a person's suitability for the task, as well as how many members the panel should consist of. Since the long history of the institution is of great importance for understanding the motives behind it, a big part of this essay is a historic description of its emergence and development. After a review of the institution's background, a description of today's panel of lay judges will follow. In conclusion, several of the main arguments for and against the institution will be reviewed and analysed.

The arguments about the institution's abolishment, are in many ways rather weak and without gravity. If it is enough to justify the institution's abolition by only pointing out minor deficiencies is a question not that easily answered. Could it be possible that the arguments against the institution of lay judges is in fact hiding some underlying motives? The main purpose of this essay is therefore to attempt to respond to such criticism, as well as investigate whether it is of any significance, or if the many benefits of the institution simply are so valuable that the panel of lay judges should be preserved.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JT	Juridisk Tidskrift
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RF	Regeringsform (1974:152)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1. Inledning

Självständiga och opartiska domstolar är en förutsättning för ett välfungerande demokratiskt samhälle. Domstolarna besitter en stor makt och många av deras beslut kan vara oerhört ingripande för den enskilde. Allmänhetens förtroende för rättskipningen är därmed av stor vikt. Det krävs att rättens samtliga domare både är och uppfattas agera opartiskt, samt att rättskipningen är förutsebar och tillgänglig för gemene man.

I Sverige har vi en lång tradition av lekmän, s.k. *nämndemän*, i våra domstolar.

Nämndemannasystemets historiska bakgrund är omfattande och mångårig, med kopplingar så långt tillbaka som till det medeltida 1200-talets samhälle.¹ Det främsta syftet med nämnden har konstant varit möjligheten till medborgerligt inflytande i den dömande verksamheten, även om inflytandet varierat i sin omfattning genom åren.² Nämndemännens insyn i rättskipningen, leder till att allmänhetens förtroende för domstolarna upprätthålls.³ Deras medverkan anses värdefull ur demokratisk synpunkt, och förhindrar att domstolen missbrukar sin makt gentemot befolkningen. Nämnden är därmed av oerhört stor vikt för rättssäkerheten.⁴

1.1 Bakgrund

Nämndemäns medverkan i rättskipningen har återkommande varit ett föremål för debatt. Till stor del rör det sig om kritik riktad mot nämndemannasystemet, och mot de svårigheter och problem som kan aktualiseras i praktiken när icke-jurister deltar i rättskipningen. Det anses kunna skada vårt rättssamhälle genom att bidra till rättsosäkerhet.⁵ Det är väl självklart att lekmän inte kan delta i den dömande verksamheten, eller?

Nämndemannasystemet har under dess 800 åriga existens, moderniserats och ändrats åtskilliga gånger för att passa den vid tidpunkten rådande synen på domstolarnas verksamhet.⁶ Frågan är om systemet idag uppfyller sitt syfte, eller om intressena bakom helt enkelt har urholkats. Argumenten för och emot nämndemannasystemet är många och bygger på intressen av stor vikt, både ur rättssäkerhetssynpunkt, men också utifrån principer om

¹ SOU 2013:49 s. 102.

² Diesen (1996) s. 58 f.

³ SOU 2013:49 s. 206.

⁴ Diesen (1996) s. 27 ff.; Ekelöf & Edelstam s. 104 f.

⁵ Se bl.a. Sandgren; Schultz; Sveriges Advokatsamfund.

⁶ Söderholm, Regnér och Gödri-Mártis s. 720.

legalitet och förutsebarhet. Frågan är varför argumenten mot systemet är de som främst lyfts fram i debatten, snarare än argumenten som talar för systemets bevarande. Går det att sticka hål på alla motargument, eller är kritiken mot nämndemannasystemet relevant och rentav motiverad?

1.2 Övergripande syfte

Syftet med denna uppsats är huvudsakligen att belysa, diskutera och utreda de mest förekommande argumenten för och emot vårt svenska nämndemannasystem. Det avgörande för förståelsen och för att argumenten ska ha verklig tyngd, är att det finns en förankring till den historiska bakgrunden och till det som genomgående varit och är det huvudsakliga syftet med nämnden. Den historiska kopplingen krävs både vad gäller argumenten för och emot systemet. Eftersom motargumenten talar för ett avskaffande av en för Sverige viktig institution i den demokratiska utvecklingen, kan dock något högre krav ställas på historisk förankring och förståelse för syftet vad gäller motargumenten. Uppsatsens kritiska perspektiv kommer av den anledningen främst innebära ett bemötande av motargumenten och den kritik mot systemet som presenteras i debatten.

1.3 Frågeställningar

För att uppfylla uppsatsens syfte kommer följande frågor att besvaras:

1. *Varför deltar nämndemän i den dömande verksamheten?*

En beskrivning av nämndemannasystemets historiska utveckling och vad det huvudsakliga syftet bakom är och har varit.

2. *Hur ser dagens nämndemannasystem ut?*

En genomgång av hur rekryteringen av nämndemän går till och huruvida det tillhandahålls någon utbildning inför uppdraget.

3. *Vilka är huvudargumenten för och emot nämndemannasystemet?*

En sammanställning av de viktigaste argumenten för och emot nämndemannasystemet.

1.4 Metod och material

För att uppsatsens syfte ska kunna uppfyllas, kommer gällande rätt presenteras. Innan dess kommer ett historiskt perspektiv få ta stor plats, i ett försök att identifiera systemets bakgrund

och hur det växt fram över tid, samt hur det ändrats för att passa rådande syn på rättskipningen. Begreppet rättssäkerhet kommer vidare att definieras närmare. Som det viktigaste intresset i vågskålen för och emot nämndemannasystemet, känns det som ett självklart inslag.

De rättskällor som kommer behandlas för att besvara frågeställningarna är främst doktrin, lagtext, förarbeten och lagkommentarer. För att få flera olika infallsvinklar vad gäller diskussionen kring argumenten för och emot, kommer även juridiska artiklar att studeras. Uppsatsen kommer inta ett rättsutvecklingsperspektiv och förklara hur nämndemannasystemet fått sin nuvarande utformning, samt ett kritiskt perspektiv i förhållande till de olika argumenten för och emot. Det kritiska perspektivet kommer främst belysas i analysen, genom en värdering av de olika argumenten och resonemangen som målas upp. I analysen kommer även vissa egna slutsatser dras, med hänvisning till debatten och diskussionen.

1.5 Avgränsning

Då ett stort fokus i uppsatsen kommer ligga på att beskriva nämndemannasystemets historiska bakgrund, har avsnittet om dagens system begränsats till att ta upp det som är av störst vikt för förståelsen. Den allra senaste debatten om rasistiska nämndemän, kommer lämnas utanför uppsatsen till förmån för det historiska perspektivet. Det gäller även *anledningen* till varför nämndemän väljs ur de politiska partiernas sfär. Även om den diskussionen är oerhört intressant, kommer den av utrymmesskäl lämnas därhän. Vad gäller termen rättssäkerhet, kommer främst den definition som hänvisas till på straffrättens område att få fokus. Med hänsyn till uppsatsens ämne, är den definitionen av störst vikt för begreppets innebörd.

Det finns otaliga argument både för och emot nämndemannasystemet, men då det saknas utrymme att ta upp precis alla här, kommer uppsatsen fokusera på de viktigaste. De argument som lyfts fram i uppsatsen har valts ut med omsorg utifrån både personliga tankar kring vilka argument som väger tyngst, men också med hänsyn till vilka som främst presenterats i debatten.

1.6 Forskningsläge

Nämndemannasystemet har sedan lång tid tillbaka varit föremål för samhällsdebatt och har dessutom genomgått flera av statens offentliga utredningar. Den senast tillsatta utredningen är SOU 2013:49, vilken hänvisats till i uppsatsen både avseende dagens system samt dess framväxt, men också vad gäller argumenten för och emot. Syftet med nämnda utredning var att genomföra en översyn av nämndemannasystemet och överväga åtgärder för att även i framtiden säkerställa allmänhetens förtroende för domstolarna. All den forskning, utredningar och förarbeten som hänvisats till i uppsatsen, ger tillsammans en bra bild av både systemets historiska utveckling, samt vad motiven för nämndemannasystemet är och bör vara fortsättningsvis. Det finns vidare flera juridiska artiklar samt debattartiklar på området, som ytterligare belyser argumenten för och emot nämndemannasystemet.

Den mest omfattande forskningen står Christian Diesen för, med sin bok *Lekmän som domare*. Boken utkom visserligen för över tjugo år sedan, men då det i övrigt finns en brist på omfattande och enhetliga redogörelser avseende nämndemannasystemet är den fortfarande högst aktuell. Den belyser både nämndens historiska utveckling, samt presenterar en djupgående analys av argumenten för och emot. Uppsatsen syftar dock till att fylla denna och övriga forskningens tomrum, då det verkar saknas ett perspektiv där den historiska kontexten tillmäts sin betydelse för argumentens vikt och inte enbart ses som ett bihang.

2. Nämndemannasystemet

Dagens institution med nämndemän har en mångårig och omfattande bakgrund. För en genuin förståelse och därmed rättvis beskrivning av dagens nämndemannainstitution, krävs först en historisk tillbakablick på dess utveckling och framväxt.

2.1 Ett historiskt perspektiv på nämndemannasystemet

Innan kristendomen gjorde sitt intåg i Sverige, deltog hela befolkningen i rättskipningen.⁷ De tvister som inte kunde lösas av parterna själva togs upp vid gemensamma *ting*, dit alla myndiga män kallades för att utreda och försöka lösa tvisten. Dömandet var av religiös karaktär, och de bevismedel som användes skiljde sig från vad vi är vana att se i dagens rättegångar. Det var snarare i form av en uppvisning av den misstänktes person och karaktär, än ett sätt att försöka utreda och bevisa vad som faktiskt hade hänt. De misstänkta testades bland annat genom fysiska och brutala prov, s.k. *ordalier*. Som exempel kunde de tvingas gå på brinnande eld för att visa sina färdigheter. Resultatet av dessa ordalier, samt en vidskeplig syn på typiska beteenden hos en skyldig person, ansågs fastställa skuld alternativt oskuld.⁸ Så småningom uppstod ett nytt viktigt bevismedel, nämligen *parts ed*.⁹ Detta bevismedel kompletterades med *edgärdsmän*, som under ed bestyrkte svarandens oskuld. Även vittnesmål förekom, om än i begränsad omfattning.¹⁰

Vid tiden för landskapslagarnas framväxt på 1200-talet, samlades rättskipningen kring häradsrätter och rättskipningen förflyttades från folket till häradshövdingen.

Häradshövdingen kan liknas vid dagens ordförande i rätten och var, precis som vid dagens rättegångar, den som ledde förhandlingen och beskrev gällande rätt.¹¹ De s.k. *ordalierna* förekom fortfarande till viss del, men det huvudsakliga bevismedlet kom snart att bli den muntliga bevisningen. I häradsrätten tillämpades flera olika rättegångsformer, bland annat de s.k. *nämndsmålen*. Vid nämndsmålen fick ett antal utvalda ledamöter bedöma saken.

Vanligtvis var ledamöterna tolv stycken, och även om de främst agerade som bevismedel på

⁷ Uppström s. 4.

⁸ Diesen (1996) s. 107.

⁹ Diesen (1996) s. 107.

¹⁰ Sandelin s. 37.

¹¹ SOU 1961:6 s. 15; Uppström s. 26.

denna tid, är det härifrån vårt moderna nämndemannasystem härstammar.¹² Det innebär att systemet har en minst 800 år lång historia i Sverige.

Nämndens uppgift i nämndsmålen var främst att försöka reda ut och bedöma sakomständigheterna.¹³ Det medan domaren, på egen hand eller med nämndens stöd, dömde enligt lagens ordalydelse.¹⁴ Hur nämndens ledamöter utsågs berodde dels på i vilket landskap tvisten förelåg, dels på vilken typ av mål det rörde sig om.¹⁵ Från början var parterna tämligen delaktiga i att utse nämnd, men så småningom kom ledamöterna att utses helt utan parternas inblandning. Det var egentligen nu nämndsmålen verkligen utvecklades till en högre nivå.¹⁶ Vid *Kristoffers allmänna landslags* tillkomst på 1440-talet förändrades nämndemännens roll, som gick från att huvudsakligen verka som bevismedel, till att bli rättens permanenta ledamöter. Nämndsmålen etablerades i och med detta som den tveklöst vanligaste rättegångsformen. Eftersom både självägande bönder och arrendatorer var valbara som nämndemän, har nämndemannauppdraget i Sverige aldrig varit exklusivt för adeln, även om det innehaft en hög social status och varit förknippat med både lön och andra förmåner.¹⁷

Sin främsta storhetstid hade nämnden under mitten av 1500-talet och ungefär hundra år framåt i tiden.¹⁸ Sedan 1549 hade positionen som häradshövding huvudsakligen innehafts av adelsmän, vilket berodde mer på ett intresse i att få del av bötesinkomsterna, än något genuint intresse av rättskipningen.¹⁹ Det utsågs därför domarvikarier i häradshövdingarnas ställe, men kraven på de s.k. *lagläsarna* var lågt ställda. De saknade därtill den erforderliga kompetensen och auktoriteten, vilket ledde till oordning och regellöshet i domstolarna. I och med detta stärktes nämndemännens roll och inflytande, som gick från att vara bisittare till att inneha positionen som meddomare. Nämnden blev därmed en mer bestående del av domstolen.²⁰

Mot slutet av 1600-talet övergick förhandlingarna allt mer till skriftlig form, vilket ledde till att kraven på häradshövdingarnas juridiska kompetens och skolning skärptes. Så småningom krävdes att rättegångarna protokollfördes, vilket innebar att de med läs- och skrivkunnighet

¹² Diesen (1996) s. 108.

¹³ Uppström s. 26 f.

¹⁴ Diesen (1996) s. 109.

¹⁵ Sandelin s. 55.

¹⁶ Diesen (1996) s. 109.

¹⁷ Diesen (1996) s. 111 f.

¹⁸ SOU 2013:49 s. 102.

¹⁹ Diesen (1996) s. 112.

²⁰ Sandelin s. 77 f.

fick företräde som domare.²¹ I samband med domarnas ökade sakkunskap – många hade dessutom juridisk utbildning – och att protokollförandet etablerades allt mer, försvagades nämndens roll och möjlighet till inflytande återigen.²² Vid införandet av 1734 års lag inskränktes nämndens inflytande ytterligare, i och med den s.k. *kollektiva rösträtten*. Nämnden hade nu enbart möjlighet att avgöra målets utgång om samtliga nämndemän röstade mot domaren. Under inflytande av upplysningens tankar uppstod diskussioner till förmån för införandet av ett jurysystem. I Sverige infördes jury 1815, men enbart vad gällde tryckfrihetsmålen. I övrigt ansågs domare med nämnd vara att föredra. Något ytterligare jurysystem utvecklades således aldrig.²³

I 1734 års lag stadgades att häradshövdingen skulle döma tillsammans med tolv nämndemän. För domförhet krävdes att sju nämndemän närvarade.²⁴ Det gällde fram till 1948, då 1942 års rättegångsbalk infördes och antalet nämndemän i processen minskade från tolv till nio, varav sju fortfarande var kravet för domförhet. Därefter har nämndens antal minskat successivt, till att idag bestå av tre ledamöter.²⁵

Under rösträttsreformen 1983 infördes den individuella rösträtten för nämnden. Nämndemännen återfick härmed sin roll som meddomare, efter att länge varit reducerade till rättens bisittare.²⁶ Det var egentligen först nu nämndemännen fick en reell maktposition, med undantag för perioden under mitten på 1500-talet till mitten på 1600-talet. Nämndemännens roll och självständighet historiskt sett bör därför inte överdrivas enligt Diesen, även om institutionen som sådan haft en stor betydelse för rättsutvecklingen i landet, såväl som för demokratin.²⁷

2.2 Dagens nämndemannasystem

Den mer än 800 år gamla nämndemannainstitutionen, med dess olika skepnader och med olika stort inflytande, lever kvar i våra domstolar än idag. Huvudregeln säger att domstolen är domför i brottmål med en lagfaren domare och tre nämndemän, vilket följer av

²¹ Diesen (1996) s. 113 f.

²² Sandelin s. 80.

²³ SOU 2013:49 s. 102 f.

²⁴ SOU 1961:6 s. 17.

²⁵ SOU 2013:49 s. 103.

²⁶ Diesen (1996) s. 115 ff. Se vidare prop. 1982/83:126.

²⁷ Diesen (1996) s. 119 f.

rättegångsbalken (1942:740)²⁸ 1 kap. 3b § 1 st. Bestämmelsen gäller sedan 1997, tidigare krävdes fem nämndemän och en domare för domförhet.²⁹ Undantag till antal nämndemän görs vid mindre grova brott eller då en av nämndemännen på grund av laga förfall, får förhinder efter rättegången har inletts. Bestämmelsen är en följd av 1983 års nämndemannareform, då den individuella rösträtten infördes och där betydelsen av nämndemännens deltagande i rätten poängterades på nytt.³⁰

Nämndemän är idag fullvärdiga domare med en självständig ställning och de har, precis som juristdomaren, *en* röst. Det innebär att det finns en möjlighet till lika röstantal. I ett sådant fall bestämmer den mildare utgången rättens utslag, det är alltså inte juristdomarens uppfattning eller bedömning av saken som är avgörande för domslutet.³¹

2.2.1 Rekrytering, val och lämplighet

Enligt RB 4 kap. 5 § utses nämndemän genom val. Det är kommunfullmäktige som ombesörjer valet, medan regeringen eller en av regeringen utsedd myndighet beslutar om antal nämndemän i varje enskild domsaga.³² Rekryteringen av nämndemän sker huvudsakligen från de politiska partierna i fullmäktige, vilket innebär att de flesta är politiskt aktiva. Det ska dock understrykas att uppdraget som nämndeman inte på något vis är politiskt, vilket tjänar på att tydliggöras.³³ I regel går valet till så att de politiska partierna nominerar ett antal personer till en valberedning, som sedan lämnar sitt förslag till fullmäktige. Om en viss andel av fullmäktige begär det, ska valet av nämndemän vara proportionellt genom att motsvara utgången i föregående val.³⁴

För valbarhet krävs enligt RB 4 kap. 6 § svenskt medborgarskap, att personen är myndig och inte står under förvaltare. För att kunna väljas till nämndeman i tingsrätt, krävs dessutom att personen är folkbokförd i den aktuella kommunen och inte tillhör vissa särskilda yrkeskategorier. Som exempel kan nämnas att personen inte får arbeta som åklagare eller polis. Med hänsyn till risken för jäv, är det inte heller tillåtet att vara nämndeman vid hovrätt och tingsrätt samtidigt. Vad gäller personliga egenskaper ska den väljas som med hänsyn till

²⁸ Citeras RB.

²⁹ Thornefors, Rättegångsbalk (1942:740) 1 kap. 3 b §, Lexino 2017-01-09

³⁰ Se vidare prop. 1982/83:126.

³¹ Thornefors, Rättegångsbalk (1942:740) 1 kap. 3 b §, Lexino 2017-01-09

³² RB 4 kap. 7 §; RB 1 kap. 4 §.

³³ Prop. 2013/14:169 s. 12.

³⁴ Diesen (1996) s. 139.

omdömesförmåga, självständighet, laglydnad och övriga omständigheter kan anses *lämplig* för uppdraget som nämndeman.³⁵ Detta lämplighetskrav skärptes 2014, så att endast den får utses som i alla nämnda avseenden kan bedömas lämplig. Det går således inte att bortse från egenskaper eller omständigheter som kan medföra att en nämndeman bedöms direkt olämplig för uppdraget.³⁶ Bestämmelsen följer av att nämndemannens röst väger lika tungt som yrkesdomarens, varför det är av uppenbar vikt att nämndemannen har förmåga att fatta motiverade och väl genomtänkta beslut.³⁷

Tjänstgöringstiden för en nämndeman är fyra år, vilket framgår av RB 4 kap. 8 §. Uppdraget fortlöpte tidigare under sex år, men på grund av svårigheterna att rekrytera nämndemän på ett för befolkningen representativt sätt, sänktes tiden till fyra år för att öka intresset att åta sig uppdraget. Sänkningen syftade även till att underlätta entledigande av en nämndeman som visat sig vara uppenbart olämplig för uppdraget.³⁸

Som ett led i arbetet att försöka tydliggöra att nämndemannauppdraget inte är politiskt, separerades rekryteringen av nya nämndemän med tidpunkten för kommun- och riksdagsval. Sedan 2015 ska fullmäktige utse nya nämndemän året efter sådana allmänna val. Tanken var inte enbart att separera de olika valen, utan även att underlätta rekryteringen och granskningen av nya kandidater, för att kunna säkerställa att de som väljs verkligen är kvalificerade för uppdraget.³⁹

Ambitionen är att nämndemannakårens sammansättning ska vara så representativ som möjligt. För att nämnden ska kunna garantera att rättskipningen överensstämmer med den allmänna rättsuppfattningen, är dess sammansättning av oerhört stor vikt.⁴⁰ För representativitet krävs att nämnden återspeglar befolkningen i fråga om kön, ålder, yrke och etnisk bakgrund.⁴¹ Nämndemannainstitutionen har upprepade gånger kritiserats för att inte vara tillräckligt representativ, och därför har en mängd utredningar gjorts. Bland annat gjorde Domstolsverket en kartläggning av nämndens sammansättning, och redovisade resultatet i en rapport 2007. Rapporten bekräftade den kritik som riktats mot nämndemannakårens

³⁵ Thornefors, Rättegångsbalk (1942:740) 4 kap. 6 §, Lexino 2013-09-01.

³⁶ Prop. 2013/14:169 s. 31 f.

³⁷ Thornefors, Rättegångsbalk (1942:740) 4 kap. 6 §, Lexino 2013-09-01

³⁸ Thornefors, Rättegångsbalk (1942:740) 4 kap. 8 §, Lexino 2017-05-08

³⁹ Prop. 2013/14:169 s. 13 f.

⁴⁰ Prop. 1982/83:126 s. 18.

⁴¹ Domstolsverkets rapportserie 2007:2 s. 3.

sammansättning. Det visade sig visserligen att könsfördelningen alltså var jämn och att andelen nämndemän med utländsk bakgrund ökat, men överrepresentationen av äldre nämndemän var så pass kraftig att kåren ändå inte kunde anses tillräckligt representativ.⁴²

2.2.2 Utbildning

Det ställs vissa krav på domstolarna i Sverige, och en stor del av kraven framgår av förordning (1996:381) med tingsrättsinstruktion⁴³. Bland annat har domstolen ett visst ansvar vad gäller utbildningen av nämndemän. Enligt 6 a § tingsrättsinstruktionen, ligger det på domstolens lagman att se till att introduktionsutbildningar tillhandahålls för nyvalda nämndemän. Utbildningen ska vara av väldigt översiktlig och grundläggande karaktär, då syftet inte är att nämndemännen blir fullärda eller får en så pass omfattande utbildning att den är oförenlig med lekmanrollen.⁴⁴ I rätten är det huvudsakligen juristdomarens ansvar att bidra med den juridiska kunskapen och inte nämndemännens. På grund av att nämndemannauppdraget trots det aktualiserar ett stort ansvar, skärptes kraven vad gäller nämndemännens utbildning 2015. Då deras roll ska skiljas från juristdomarens, ska det inte vara fråga om någon utbildning i juridik, utan i sådant som är av vikt för uppdraget. Här omfattas främst jävsregler samt regler om sekretess. Nämndemännen bör även få en översikt av uppdraget i sig och av domstolsväsendets organisation.⁴⁵

I praktiken genomgår de flesta nämndemän en viss introduktionsutbildning inför uppdraget. Syftet med de skärpta kraven var därmed främst att fånga upp nämndemän som inte deltagit i utbildningen alls, eller som på grund av förlängd tjänstgöringstid deltog för längesedan. Bestämmelsen omfattar därför både en obligatorisk introduktionsutbildning för nyvalda nämndemän, samt en repetitionsutbildning för nämndemän som väljs på nytt. Det främsta syftet med att nämndemännen får en viss utbildning inför uppdraget, har att göra med vikten av att allmänhetens förtroende för domstolarna inte äventyras.⁴⁶

⁴² Domstolsverkets rapportserie 2007:2 s. 7.

⁴³ Citeras tingsrättsinstruktionen.

⁴⁴ SOU 2013:49 s. 352 ff.

⁴⁵ Prop. 2013/14:169 s. 19-21.

⁴⁶ Prop. 2013/14:169 s. 19 ff.

3. Begreppet rättssäkerhet

För att kunna hävda en stats värde som rättsstat, krävs rättssäkerhet.⁴⁷ Termen rättssäkerhet har inte någon entydig betydelse, utan används på olika sätt i bland annat den juridiska och politiska debatten, varför det krävs en precisering i det enskilda fallet.⁴⁸ En vanlig förklaring av begreppet rättssäkerhet är att det innebär ”förutsebarhet i rättsliga angelägenheter”⁴⁹. Rätten måste vara lättillgänglig och förståelig för medborgarna. Nationalencyklopedins definition av begreppet rättssäkerhet bygger på *juridisk rättvisa* och innebär:

*”[...] en lagstiftning och ett system i övrigt som innebär att den enskilde medborgaren har ett skydd mot godtyckliga ingrepp från samhället självt, t.ex. att man inte åtalas eller döms utan tillräcklig bevisning, att man inte döms utan tydligt stöd i lag och att alla medborgare oavsett samhällsställning eller ursprung bedöms på ett likartat sätt.”*⁵⁰

På straffrättens område innebär rättssäkerhet främst att medborgarna har möjlighet att förutse vilka handlingar som är straffbelagda. Straffsystemet ska på så sätt garantera den enskildes rättsskydd gentemot den offentliga makten.⁵¹ Detta följer av den s.k. legalitetsprincipen, som garanterar en rättssäker prövning och som skyddar mot godtycklig rättstillämpning. Här rymms även ett förbud mot analog strafflagstillämpning och ett retroaktivitetsförbud.⁵² Legalitetsprincipen finns uttryckt i grundlag, se RF 2 kap. 10 § och 8 kap. 3 §, men stadgas även i bland annat BrB 1 kap. 1 § och i artikel 7 EKMR

⁴⁷ Wennberg s. 16.

⁴⁸ Frändberg s. 269-271.

⁴⁹ Frändberg s. 270.

⁵⁰ Nationalencyklopedin: Rättssäkerhet.

⁵¹ Wennberg s. 18 f.; Frändberg s. 269.

⁵² Wennberg s. 19 f.

4. För och emot nämndemannasystemet

De mest omdebatterade argumenten för och emot nämndemannasystemet är av stor vikt att belysa. Varje invändning mot nämndemannasystemet har en korrelerande fördel som pekar på dess värdefulla funktion i domstolarna. Diesen benämner de olika sidorna; de demokratiska argumenten, dvs. fördelarna med systemet, samt de teknokratiska argumenten, dvs. nackdelarna med det.⁵³ För tydlighetens skull, och innan en mer ingående genomgång av de olika argumenten, är de mest förekommande i debatten följande:

Fördelar (de demokratiska/politiska argumenten)

- Legitimitet och förtroende för rättskipningen
- Demokratisk insyn och kontroll
- Bredare livserfarenhet
- Spärr mot teknokrati
- Pedagogiska skäl
- Lägre kostnader

Nackdelar (de teknokratiska/vetenskapliga argumenten)

- Brist på juridisk kunskap
- Risk för subjektivt dömande
- Risk för politiskt dömande
- Sämre eller ingen metodutveckling
- Lägre effektivitet.⁵⁴

4.1 Argument för nämndemannasystemet

De argument som förespråkar nämndemäns deltagande i rättskipningen, pekar främst på vikten av demokratisk kontroll. Nämnden garanterar att domarna inte avviker från samhällets värderingar i allt för stor utsträckning, och bidrar till att förtroendet för rättsväsendet bibehålls.⁵⁵ Nämndens demokratiska funktion är således oerhört värdefull:

⁵³ Diesen (2011) s. 542 f.

⁵⁴ Se bl.a. Diesen (2011) s. 542 ff.

⁵⁵ Sveriges domstolar.

*”Nämndemännen har här en viktig funktion i våra domstolar. Genom att utöva insyn i denna för samhället viktiga verksamhet och ha inflytande över avgörandena bidrar nämndemännen till att upprätthålla förtroendet för rättsväsendet och skapa legitimitet för domstolarnas avgöranden.”*⁵⁶

Argumenten nedan är hämtade från främst förarbeten, doktrin och juridiska artiklar.

4.1.1 Legitimitet och förtroende för rättskipningen

Domstolen och dess verksamhet stärker sin legitimitet genom nämndemännens medverkan i rättskipningen.⁵⁷ Det sker främst genom att nämndens insyn och inflytande förhindrar att folket avskärmats från den dömande verksamheten. Att allmänheten på detta vis representeras i rättskipningen, anses leda till en större vilja att acceptera och därmed förlita sig på domstolarnas verksamhet.⁵⁸ För acceptansen krävs dock att nämndemännen verkligen ses som folkets representanter och att det är märkbart att deras medverkan bidrar till verklig nytta. Risken för den enskildes känsla av maktlöshet gentemot staten minskar därmed, och klyftan mellan rätten och individen blir mindre uppenbar.⁵⁹

Förtroende för domstolarna och dess verksamhet är av stor vikt. Dels för att verksamhetens effektivitet ska kunna upprätthållas, dels för att medborgarnas benägenhet att förhålla sig till gällande rätt ökar i takt med förtroendet. En stor del av förtroendet beror på öppenheten och acceptansen, vilket nämndemännen i stor utsträckning står för.⁶⁰ För förtroendets skull, är det även av stor vikt att den som åtar sig uppdraget som nämndeman anses lämplig och uppfyller de krav som ställs på personliga egenskaper hos en nämndeman.⁶¹

4.1.2 Demokratisk insyn och kontroll

Argumentet om demokratisk insyn i den dömande verksamheten, har främst att göra med vikten av allmänhetens kunskap om rättskipningens funktion, de domar som avkunnas och de beslut som kan komma att påverka den enskilde individen. Insynen i den dömande verksamheten, ska dock inte enbart utgöras av ett bevittnande. För att nämndemännens insyn

⁵⁶ Söderholm, Regnér och Gödri-Mártis.

⁵⁷ SOU 2013:49 s. 98.

⁵⁸ SOU 2013:49 s. 120 f.

⁵⁹ Diesen (1996) s. 26 f.

⁶⁰ SOU 2013:49 s. 119.

⁶¹ Se vidare avsnitt 2.2.1 om lämplighet.

ska ha kvalitet och verkligen uppfylla sitt syfte, krävs även att nämnden har *inflytande* över avgörandena. Det är nämligen stor skillnad på att agera åhörare och att faktiskt medverka i avgörandet. Kombinationen av insyn och ett ansvar för målets utgång, ger nämndens roll i rätten sin tyngd och är det som medför ett verkligt inflytande.⁶²

Nämndens kontrollerande funktion innebär att risken för att domstolen utnyttjas för andra maktanspråk än demokratiska minskar, och att den allmänna rättsuppfattningen inte bortses från.⁶³ Efter parlamentarismens genombrott, ses nämndemännens deltagande i rättskipningen som en garanti för den medborgerliga friheten, och nämnden ses då inte som maktens representanter utan folkets.⁶⁴ Vad gäller maktanspråk, avses risken att juristdomaren känner en viss lojalitet gentemot sin uppdragsgivare – dvs. regeringen – och därmed förlorar sin självständighet i dömandet.⁶⁵ Risken för en politisk snedvridning, påverkas även av det faktum att domarkåren generellt tros företräda och ha företrätt en mer konservativ politisk uppfattning än den genomsnittlige medborgaren. Med nämndens inblandning infiltreras domarkåren och rätten blir mer representativ och mindre homogen.⁶⁶

4.1.3 Bredare livserfarenhet

Det är av stor vikt att juristdomaren har stöd i rätten av personer som kan tillhandahålla en varierande och tillfredsställande inställning, och ett sådant förhållningssätt att det leder till rättvisa domar. Stödet bör inte enbart underlätta för den unga och troligtvis oerfarna juristen, utan även för den äldre och väldigt erfarna domaren, som kan ha stor nytta av en ung nämndemans kännedom och värderingar. Att rätten består av personer med olika livserfarenhet och värderingar betyder mycket för bedömningen, som då blir mer nyanserad och balanserad. Udda och fördomsfulla åsikter kan lättare uteslutas i dömandet om rätten består av en bredare grupp, istället för att enbart bestå av juridiskt skolade personer.⁶⁷

Att rätten med nämndemännens inblandning, får en större möjlighet att väga in olika aspekter och erfarenheter i dömandet, leder inte bara till mer rättvisa domar utan även till att förtroendet för domstolens verksamhet ökar och upprätthålls. Den bredare livserfarenheten i

⁶² SOU 2013:49 s. 120 f.

⁶³ SOU 2013:49 s. 116.

⁶⁴ Diesen (1996) s. 28 f.

⁶⁵ Sandelin s. 19 f.

⁶⁶ Diesen (1996) s. 28-29.

⁶⁷ Diesen 1996 s. 31 ff.

domstolen kan dessutom underlätta för domstolens kommunikation med omvärlden, och bidrar till att bilden av den dömande verksamheten blir en annan. Juristdomaren skaffar sig en stabil brygga till allmänheten, genom att nämnden blir en tolk för folkets röst och hjälper till att övervinna klyftor mellan rättegångens olika deltagare, vilket bidrar till att rättssäkerheten upprätthålls.⁶⁸

4.1.4 Spärr mot teknokrati

Nämndemän i den dömande verksamheten motverkar att rättegångarna och överläggningen blir så vetenskaplig och teknisk, att den bara kan förstås av jurister.⁶⁹ Allmänhetens förståelse och förmåga att ta till sig domstolarnas verksamhet och dess avkunnade domar, är beroende av nämndemännens närvaro och inflytande i rätten.⁷⁰ Om dessutom graden av specialisering ökar i domstolarna, och allt fler metoder för bland annat bevisvärdering utvecklas, blir rättegångarna mer tekniska och klyftan mellan juristdomarnas och nämndemännens kompetens ökar. Genom nämndemännens delaktighet anpassas processen efter dem, så att ingen del av rättskipningen blir för komplicerad eller svårförstådd. Det förhindrar alltför teknokratiska rättegångar, och utan metoder och teorier om hur problemställningar ska lösas, individualiseras rättskipningen och risken för generalisering minskar. Om allmänheten uppfattar det som att sambandet förloras mellan lagens mening, en lagöverträdelse och slutligen straffet, försvinner även tilltron till domstolarnas förmåga att döma rättvist och korrekt. Dömandet blir oförutsebart och svårtillgängligt för allmänheten, och domstolen förvandlas till en hemlig elitistisk klubb utan möjlighet till allmän insyn.⁷¹

4.1.5 Pedagogiska skäl

Det pedagogiska skälet för nämndemannamedverkan i våra domstolar, handlar om att övervinna klyftan mellan domstolarnas verksamhet och medborgarnas verkliga förståelse för yttranden i rättssalen och avkunnade domar. Rättskipningen bör helt enkelt vara begriplig och tillgänglig för gemene man. Den viktigaste pedagogiska aspekten står domaren för, då denne har ett ansvar att förklara gällande rätt, praxis och tolkningsmetoder för nämndemännen innan själva avgörandet.⁷² Denna dialog bidrar inte enbart till allmänhetens och parternas

⁶⁸ SOU 2013:49 s. 119 ff.

⁶⁹ Diesen (1996) s. 35.

⁷⁰ Diesen (2011) s. 543-544.

⁷¹ Diesen (1996) s. 33-35.

⁷² Diesen 1996 s. 35 f.

förståelse, utan har även ett pedagogiskt värde för domaren, som genom nämnden får tillgång till ett bollplank.⁷³

4.1.6 Lägre kostnader

Det är visserligen beläget med höga kostnader att ha nämndemän i våra domstolar, men kostnaden står sig lågt i förhållande till vad det hade kostat med enbart juristdomare i rätten.⁷⁴

Enligt 2 § Förordning om ersättning till nämndemän och vissa andra uppdragstagare inom domstolsväsendet m.m., är arvodet för en nämndeman i tingsrätt eller hovrätt 500 kr per sammanträde, samt 300 kr för s.k. förberedelsearbete. Nämndemän har dessutom rätt till ersättning för eventuell inkomstförlust, vilket följer av 2 a § samma förordning. Alternativet kostnadsmissigt vore att avskaffa nämndemannasystemet helt, för att ha en ensam juristdomare i rätten. En sådan lösning hade visserligen minskat kostnaderna, men samtidigt reducerat möjligheten till värdefull diskussion med inslag av olika värderingar.

Kombinationen med nämndemän och domare har därmed ur kostnadssynpunkt setts som den mest fördelaktiga lösningen, och minskar dessutom risken för misstag.⁷⁵ Historiskt sett har kostnaden varit en bidragande faktor till att antalet nämndemän gradvis blivit allt färre.⁷⁶

4.2 Argument *mot* nämndemannasystemet

Att nämndemannasystemet i mångas ögon är kontroversiellt och väcker mycket åsikter och tankar råder det inte något tvivel om. Nackdelarna med systemet är en vanligt förekommande diskussion, och något som stundtals lyfts fram i media. Invändningarna pekar främst på risken av att rättssäkerheten äventyras, när personer utan juridisk kunskap och utbildning tar plats bakom rättens upphöjda podium. Vilka är då de vanligaste motargumenten, och ligger det någon sanning bakom all den kritik som målas upp? Värt att poängtera är att uppsatsen lyfter fram argumenten så som det görs i debatten, och avsikten är att göra det objektivt.

4.2.1 Brist på juridisk kunskap

En av de absolut vanligaste invändningarna mot systemet är nämndemännens brist på juridisk kunskap. Det som avses med kritiken är främst att nämnden utan juridisk kompetens, inte har

⁷³ SOU 2013:49 s. 118.

⁷⁴ Diesen (1996) s. 36 f.

⁷⁵ Diesen 1996 s. 37.

⁷⁶ Diesen 1996 s. 237.

samma förmåga att döma enligt lagstiftarens tanke och önskade resultat, som den med juridisk bakgrund har.⁷⁷ Inför rättsfrågan och den juridiska bedömningen i rätten, anses juristdomaren på detta vis ha en klar fördel gentemot nämndemännen. Det anses även gälla sakfrågorna i målet och värderingen av bevis.⁷⁸ Juristdomaren har större erfarenhet av bevisprövning och kan därmed ha närmare till hands att agera objektivt och fokusera på det rättsligt relevanta.⁷⁹

4.2.2 Risk för subjektivt dömande

En person som inte är särskilt beläst inom ett visst område eller känner till de vetenskapliga teorierna, ersätter gärna den bristande kunskapen med den egna känslan och tron om vad som gäller. Med en nämndeman i rätten finns således en risk att dömandet blir mindre objektivt och förutsebart, vilket anses försvåra för rättssäkerhetens vidmakthållande. Den erfarna och skolade juristdomaren har större förmåga att analysera och bedöma rationellt och objektivt, utan risk att subjektiva värderingar vävs in i dömandet.⁸⁰ Rättskipningen är med detta tankesätt en intellektuell verksamhet, där en bristande allmänbildning innebär en oförmåga att skapa en objektiv och rättvis bild. Nämndemannen har dessutom lättare att i sin bedömning påverkas av sådana omständigheter som är irrelevanta.⁸¹

4.2.3 Risk för politiskt dömande

Argumentet om risk för politiskt dömande hör i princip samman med ovan nämnda argument om risken att dömandet blir subjektivt. Skillnaden är att det som orsakar subjektiviteten är nämndemannens egna politiska värderingar. Risken att nämndemannen ser uppdraget som politiskt är överhängande, trots att uppdraget inte är knutet till några uppgifter av politisk natur.⁸² Det gäller trots att nämndemannen uppmärksammas på reglerna om neutralitet, opartiskhet och jäv. Juristdomaren anses nämligen kunna hantera kraven och reglerna bättre, på grund av att denne lärt sig om vikten av dem, både under juristutbildningen och i sin karriär.⁸³

⁷⁷ Diesen (1996) s. 38 f.

⁷⁸ Diesen 1996 s. 40-41.

⁷⁹ Diesen (2011) s. 534.

⁸⁰ Diesen (1996) s. 43 f.

⁸¹ Sandelin s. 31.

⁸² Prop. 2013/14:169 s. 12.

⁸³ Diesen (1996) s. 45 f.

Även om vetenskapen kring jävsregler och neutralitet finns, verkar det främst vara valet av nämndemän som ställer till det. Att nämndemännen väljs ur de politiska partierna anses nämligen leda till att många nämndemän ser uppdraget i domstolen som ett politiskt forum, och att partiets rättspolitiska uppfattningar ska företrädas i rätten.⁸⁴

4.2.4 Sämre eller ingen metodutveckling

Genom att rättskipningen förenklas och generellt hålls på en lägre nivå när icke-juridiskt skolade är delaktiga, bidrar den inte på samma sätt till rättsutvecklingen. Det försvårar även för utvecklingen av de metoder för bevisvärdering som börjat växa fram allt mer. Risken är att enkelheten innebär att precisionen försvinner, och att vissa av de svårigheter som juridiken till stor del består av, avfärdas och bagatelliseras. Det anses gå en skarp gräns mellan vetenskaplig värdering och lekmannamässig sådan, samt mellan en objektiv slutsats och en subjektiv uppfattning.⁸⁵

4.2.5 Lägre effektivitet

Invändningen om att nämndemän i rätten leder till lägre effektivitet, korrelerar med ett av argumenten för systemet, nämligen det angående lägre kostnader. Samtidigt som nämnden kostar mindre än en rätt bestående av enbart juristdomare, försämras effektiviteten och vinsten jämnar på så vis ut sig. När juristdomaren måste förklara gällande rätt, praxis och olika problemställningar för nämndemännen, uppstår en tidsförlust som kunde undvikits med enbart juristdomare i rätten. Om det sedan visar sig att nämndemännen egentligen inte ens har förstått domarens utläggning och förklaring, utan böjer sig för domarens auktoritet och sin egen okunskap, anses invändningen väga ännu tyngre. Nämnden blir på så sätt en börda utan egentlig funktion, i praktiken ett *demokratiskt alibi*, där rollen av folkligt inflytande i domstolen enbart är fiktiv.⁸⁶

⁸⁴ Diesen (2011) s. 540.

⁸⁵ Diesen (1996) s. 42 f.

⁸⁶ Diesen 1996 s. 47.

5. Analys

5.1 Det historiska perspektivet samt dagens nämndemannasystem

Nämndemannasystemets mångåriga historiska bakgrund, tyder både på att nämnden setts som ett viktigt inslag under lång tid, men också på att den haft stor betydelse för den demokratiska utvecklingen. Nämndens historiska bakgrund kan inte enbart ses som något värdefullt att minnas, utan bör även ses i ljuset av att skälen för nämndemannasystemet, såväl som dess syfte, härstammar härifrån. De värdegrunder som historiskt gett nämnden sin betydelse, måste även idag beaktas i debatten. För att argumenten ska erhålla någon tyngd, krävs nämligen att det finns en förståelse för systemets framväxt och bakgrund. Det allmänna inflytandet har konstant varit den primära kärnan och det som möjliggjort en begränsning av domstolens – och därmed statens – maktutövning gentemot folket. Att denna begränsning behövs, förutsätter att maktutövningen riskerar att bli till allmänhetens nackdel. Domarkåren har som tidigare nämnts, länge företrätt en mer konservativ politisk uppfattning, vilket inte varit representativt för folket i övrigt. Det har inte bara riskerat domstolens opartiskhet, utan även allmänhetens förtroende för domstolarna och rättsväsendet. Det måste poängteras och läggas vikt vid att domstolen trots allt är en verksamhet som styrs av människor och att de som utövar makten – dvs. domarna – kan påverkas av yttre omständigheter. Den största problematiken ligger i den risk för partiskhet som är större ju mindre heterogen och representativ rätten är. Om domstolen inte representerar folket, ökar risken för domstolsavgörande som på olika sätt missgynnar allmänheten i stort, men även den enskilde individen. Om domstolen istället är sammansatt på ett sätt som bättre representerar folket, som den med nämndens inblandning är och har varit, skapas en maktbalans som förhindrar godtycklig rättstillämpning och ingrepp från statens sida. Dömandet och rättskipningen blir mer rättvist, och den allmänna rättsuppfattningen får komma till uttryck.

Att kravet på bland annat nämndemäns lämplighet har skärpts, får betydelse för nämndens trovärdighet. Det innebär också att de som rekryteras verkligen passar för uppdraget, vilket bidrar till rättens ökade legitimitet. Det är av oerhört stor vikt att rekryteringen av nya nämndemän speglar befolkningens sammansättning. För att den ska göra det, behöver kandidaterna rekryteras ur en inte alltför homogen grupp av människor. Det är svårt att föreslå ett specifikt alternativ till dagens val av nämndemän, men det bör tveklöst finnas en bättre lösning än att i princip enbart medlemmar i de politiska partierna blir nämndemän. Uppdraget ska visserligen inte ha någon som helst politisk koppling, men problemet i

rekryteringen ligger egentligen inte enbart där, utan i att rekryteringen bör breddas för att en större del av allmänheten ska kunna omfattas som möjliga kandidater. De politiska partiernas medlemmar tycks enligt de utredningar som gjorts, inte återspegla befolkningen särskilt bra. Främst med hänsyn till ålder, men till viss del även vad gäller etnisk bakgrund.⁸⁷ För att ytterligare bidra till ökad representation, skulle nämnden med fördel bestått av fler än tre ledamöter. Risken att enbart en viss inställning eller vissa värderingar kommer till uttryck, bör minska väsentligt ju fler personer rätten består av. Bara en ökning från tre till fem ledamöter, skulle kunna innebära en betydligt bättre sammansättning och representation.

5.2 De många argumenten

Det är försvårande att i princip all den kritik som presenteras i debatten, enbart pekar på mindre brister i systemet, men ändå talar för att hela systemet bör avskaffas. Förekomsten av brister som på ett eller annat sätt behöver utredas och reformeras, är en del av vårt rättssamhälle och knappast ett fenomen enbart vad gäller frågan om nämndemannasystemets vara eller inte vara. Nämndemannasystemet har åtskilliga gånger utretts och reformerats, och har dessutom under 800 år ansetts som ett värdefullt inslag att bevara. Vad är det som säger att de brister som påpekas i debatten idag, inte är sådana som kan förbättras? Nämnden behövs i den dömande verksamheten, både för demokratins och för rättsutvecklingens skull.

Att nämndemännen inte besitter någon juridisk utbildning, eller att effektiviteten i domstolen blir lägre när nämndemän deltar, har egentligen inte någon anknytning till systemets huvudsakliga syfte. Vad gäller den juridiska kunskapen är tanken med nämnden att den inte ska ha någon, då det är juristdomaren som ska bistå med den samt redogöra för gällande rätt. Nämndemännens uppdrag är snarare i princip det motsatta. De ska bistå med allt annat än den juridiska kunskapen för att istället få in andra perspektiv, värderingar och tankesätt. Det är ett av systemets utmärkande drag att nämndemännen inte är juridiskt skolade, det är nämligen först då dömandet blir mångsidigt och representativt ur befolkningsynpunkt. Risken att domstolen består av en elit som inte möjliggör insyn och inflytande, minskar väsentligen i och med nämndemännen, vilket är avgörande för det demokratiska samhället. Det är dessutom lättare för nämndemannen att se till det enskilda fallet och till lagens anda, medan juristdomaren lätt kan bli lagpositivistisk och tappa bort det allmänna rättsmedvetandet genom för stort fokus på rättsregler och praxis. Juristdomarens bedömning blir mer

⁸⁷ Se avsnitt 2.2.1.

generaliserande, medan nämndemännens blir mer individualiserad. Det om något är av stor vikt för rättssäkerheten.

För att invända mot kritiken angående nämndemännens bristande kompetens, har det gjorts flera studier som visar att jurister inte alls är mer överlägsna än andra att göra trovärdighetsbedömningar och värdera utsagor och bevis. Bevisvärdering tycks snarare bygga på livserfarenhet, logik och sunt förnuft, vilket innebär att jurister inte tvunget har någon fördel gentemot nämndemännen. Sannolikheten för en korrekt bedömning blir dessutom lägre med en ensam domare, än om flera personer deltar i bedömningen.⁸⁸ Den bredare livserfarenheten som följer av nämndemännens närvaro och inflytande, blir till en stor fördel. Bevisvärderingen och trovärdighetsbedömningen underlättas av att rätten är representativ och bättre sammansatt, då alla bidrar med olika infallsvinklar och väver in olika tankesätt i bedömningen.

Problematiken ligger egentligen inte i att argumenten som talar mot systemet är direkt osanna, utan snarare att de blir svaga när de saknar anknytning till den historiska kontexten och till motiven bakom systemet. Argumenten som lyfter fram fördelarna med systemet, har däremot i princip uteslutande en sådan anknytning. Fördelarna bygger på de intressen som hela nämndemannasystemet vilar på, medan kritiken ofta riktas mot sådan problematik som skulle kunna hjälpas av att systemet reformeras.

På tal om fördelar med nämndemannainstitutionen, är den bredare livserfarenheten i rätten en viktig aspekt. Sammansättningen av personer med olika bakgrund, tillsammans med det faktum att juristdomaren inte dömer på egen hand, medför enbart att rättens trovärdighet ökar och att dess kompetens blir mer omfattande. Att rätten inte utgör en alltför homogen grupp, enbart bestående av personer med liknande eller samma bakgrund och livserfarenheter, är utan tvekan av stor vikt för rättssäkerheten. Det är visserligen inte så att domaren generellt har en begränsad livserfarenhet, men att påstå att det inte skulle innebära en fördel att rätten består av individer med olika erfarenhet och värderingar är inkonsekvent. Dessutom leder det till domstolarnas ökade förtroende och anseende, när både den tilltalade och övriga befolkningen har möjlighet att känna en viss samhörighet med rätten. Det är resultatet av att de som dömer representerar folket, istället för att representera makten och därmed staten.

⁸⁸ Se Melin; Ekelöf & Edelstam s. 121; SOU 2013:49 s. 117.

Argumentet om att nämndens medverkan leder till lägre effektivitet genom att juristdomaren måste förklara gällande rätt må vara sant, men är det verkligen så problematiskt? För det första är det så nämndemännen fortsätter förhålla sig objektiva, genom att teknokratiska tankegångar blandas in först efter parternas framställningar och utsagor. Det som inte är allmänt vetande kring juridiken är inte heller något nämndemännen ska ha full koll på. Utan att veta exakt hur diskussionen och överläggningen mellan domare och nämnd ser ut i praktiken, bör det vara svårt att hävda att tidsåtgången är så pass omfattande att det har en verklig påverkan på domstolens effektivitet. Denna diskussion och därmed nämndens förståelse för vad som enligt gällande rätt gäller i det enskilda fallet, är dessutom oerhört viktig ur rättssäkerhetssynpunkt. Det bör om inte annat leda till färre överklagade domar med hänvisning till att domslutet strider mot praxis från överrätterna.

Risken för att subjektiva och politiska värderingar vävs in med nämndemännens inflytande i rättskipningen, blir knappast mindre av en rätt med enbart juristdomare. Något som till viss del talar för den politiska rekryteringen av nämndemän, är att rättens värderingar åtminstone är transparenta. Dessutom fördelas nämndemännen proportionellt i enlighet med allmänhetens politiska åsikter, vilket ökar graden av representation. Om rätten enbart bestod av juristdomare, skulle transparensen försvinna och det allmänna rättsmedvetandet riskera att glömmas bort. Om medborgarna på detta vis hade förlorat sin insyn och vetskap om vilka politiska sympatier rätten och dess ledamöter stod för, hur skulle då förtroendet för den dömande verksamheten kunna upprätthållas?

5.3 Avslutande synpunkter

Att nämndemannasystemet inte alltid fungerar eller uppfyller sitt syfte i praktiken, är en tendens som troligtvis kommer återkomma till och från i olika stor utsträckning. Samhället förändras och utvecklas konstant och då nämnden har en demokratisk funktion, kommer även den att behöva reformeras till förmån för den vid tidpunkten rådande inställningen till rättsväsendet. Det viktigaste är att dess värdefulla syfte och bakomliggande tanke inte glöms bort, utan att det är vad som leder till dess utveckling och det som anknyts till i debatten.

Uppsatsens främsta syfte har varit att belysa, men också försöka slå hål på, all den kritik mot systemet som målats upp. Utan kritiken kan systemet givetvis inte fortsätta utvecklas och på sikt bli bättre. Det behöver dock inte nödvändigtvis leda till dess avskaffande.

6. Käll- och litteraturförteckning

6.1 Källor

Offentligt tryck

SOU 1961:6 Underrätterna

SOU 2013:49 Nämndemannauppdraget

Prop. 1982/83:126 Om underrätternas sammansättning m.m.

Prop. 2013/14:169 Nämndemannauppdraget – stärkt förtroende och högre krav

Elektroniska källor

Melin, Michael: *Domare visar inte bättre resultat än andra på sanningsbedömningar – oavsett HD:s praxis*, Dagens Juridik, 2014-03-20,

<http://www.dagensjuridik.se/2014/03/domare-visar-inte-battre-resultat-andra> (besökt 2017-12-19).

Nationalencyklopedin: *Rättssäkerhet*,

<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/rattssakerhet> (besökt 2017-12-14).

Thornefors, Christoffer: Rättegångsbalk (1942:740) 1 kap. 3 b §, Lexino 2017-01-09, besökt 2017-12-01 och 2017-12-06.

Thornefors, Christoffer: Rättegångsbalk (1942:740) 4 kap. 6 §, Lexino 2013-09-01, besökt 2017-12-04.

Thornefors, Christoffer: Rättegångsbalk (1942:740) 4 kap. 8 §, Lexino 2017-05-08, besökt 2017-12-04 och 2017-12-12.

Sandgren, Claes: *Nämndemän urholkar förtroendet för domstolar*, Dagens Nyheter, 2011-03-19, <http://www.dn.se/debatt/namndemannen-urholkar-fortroendet-for-domstolar/> (besökt 2017-11-24).

Schultz, Mårten: *Hög tid att avskaffa nämndemannasystemet*, Svenska Dagbladet, 2015-03-30, <https://www.svd.se/hog-tid-att-avskaffa-namndemannasystemet> (besökt 2017-11-24).

Sveriges advokatsamfund: Nyhetsarkiv, *Advokatsamfundets ledning kritiserar nämndemannasystemet*, 2015-03-31, <https://www.advokatsamfundet.se/Nyhetsarkiv/2015/mars/Anne-Ramberg-kritiserar-namndemannasystemet-i-Sveriges-Radio/> (besökt 2017-11-28).

Sveriges domstolar: *Vem är vem?*, senast ändrad: 2017-03-10, <http://www.domstol.se/Tvist/Rattegang-i-tingsratten/Vem-ar-vem/> (besökt 2017-12-12).

6.2 Litteratur

Diesen, Christian: *Lekmän som domare*, 1. uppl., Juristförl., Stockholm 1996.

Diesen, Christian: *För och emot nämndemän*. I: Juridisk Tidskrift Nr 3 2011/12, Stockholm 2011.

Domstolsverkets rapportserie 2007:2: *Nämndemannakårens sammansättning*, Västerås 2007.

Ekelöf, Per Olof & Edelstam, Henrik: *Rättegång. H. 1*, 8., [rev.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2002

Frändberg, Åke: *Om rättssäkerhet*. I: Juridisk Tidskrift Nr 2 2000/01, Stockholm 2000

Sandelin, J. H.: *Bidrag till kännedomen om häradsrättsnämnden: enligt gällande rätt i Finland och Sverige*, Unggren, Lic.-avh. Helsingfors: Univ., Vasa, 1936

Söderholm, Inger; Regner, Emma & Gödri-Mártis: *Nämndemannauppdraget*. I: SvJT 2013, s. 720-729.

Uppström, Wilhelm: *Öfversigt af den svenska processens historia*, Norstedt, Stockholm, 1884

Wennberg, Suzanne: *Introduktion till straffrätten*, 9. uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2011